

Fra frivillig til tvang – Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde

Bacheloroppgave HIS3090
Institutt for arkeologi, konservering og historie
Vår 2011

Av
Kandidat: Caroline Juterud

Veileder: Hilde Sandvik

Antall tegn med mellomrom: 25157 (uten tabellene)

Innledning

I 1809 ble stiftelsen Prinds Christian Augusts Minde opprettet. Denne stiftelsen skulle være en arbeids- og forsørgelsesanstalt for Kristianias fattige. Den såkalte Mangelsgården som ligger i Storgata nr 36, ble kjøpt opp for formålet. Stiftelsen skulle ligge under Kristiania fattigkommisjons oppsyn og de sammen med Kristiania kommune skulle komme til å pålegge stiftelsen oppgaver som resulterte i mange forskjellige institusjoner: Et dollhus (sinnsykeasyl), lokaler til matservering og undersøkelse av Kristianias prostituerte; i tillegg til det opprinnelig tenkte arbeidshuset. Arbeidshuset ble nedlagt i 1915 og klientellet flyttet til Dikemark og Opstad arbeidsanstalt på Jæren. Mest sannsynlig på grunn av planer om nedleggelse ba kommunen den daværende forstanderen ved anstalten: Arne Omsted, skrive en utredning. Denne utredningen endte opp som en historisk fremstilling av Prinds Christian Augusts Minde. I denne historiske fremstillingen kommer Omsted med en påstand om at anstalten gjennomgikk en overgang fra å være et arbeidshus for frivillige arbeidere til å bli et tvangsarbeidshus av ren fengselsmessig art.¹ Denne overgangen skyldes i følge Omsted at anstalten ble tillatt benyttet til innsettelse av personer som ble dømt etter fattigloven av 1845 og 1863.²

I denne oppgaven skal jeg diskutere Arne Omsteds påstand om en overgang fra en arbeidsanstalt for frivillige arbeidere til en tvangsarbeidsanstalt av ren fengselsmessig art og om det stemmer at denne overgangen skyldes innføringen av fattiglovene. Jeg skal ta for meg årene 1843 og 1847 ettersom disse gir en god indikasjon på tilstanden før fattigloven av 1845 og tilstanden etter. Hvis det faktisk er tilfellet at det var disse fattiglovene som endret anstaltens karakter så drastisk bør forandringer kunne spores allerede etter innføringen av fattiglovene av 1845. Undersøkelsen av disse årene vil gjøre det mulig for meg å stadfeste når overgangen skjer, og om Arne Omsteds fokus på endring i lovgivning som utløsende årsak til overgangen, er korrekt. Viktige begreper i Arne Omsteds påstand er; frivillig og tvang. Fordi bruken av disse begrepene signaliserer en overgang fra en arbeidsanstalt av en karakter til en annen, må jeg vite hvem som ble kategorisert som de frivillige arbeiderne og hvem som ble kategorisert som de tvungede arbeiderne. I denne oppgaven vil jeg kun ta for meg arbeidsanstalten sin praksis og ikke gå inn på noen av de andre funksjonene som f.eks. dollhuset eller matserveringen.

¹ Arne Omsted. Bystyre dokument nr.15. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling*. (Kristiania: 1911). s 18

² Arne Omsted. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling*. s 15

En stiftelse opprettes

Etter en innbydelse fra biskopen av Akershus stift: Frederik Julius Bech, ble stiftelsen Prinds Christian Augusts Minde opprettet gjennom frivillige tilskudd fra Kristianias mer bemidlede befolkning. Denne stiftelsen skulle i følge en tale gitt av Bech bestå i:

”En indretning, hvor de Fattige kunne finde Brød og Klæder og en Art Virksomhed, der skikkede sig for deres forskjellige krefter og arbejdsdygtighed; en indretning som gjorde en total Ende paa Betleri og Lediggang hos de Fattige, der kunde anbringes til Arbejde; en saa velgjørende indretning saavel for de Fattige der bør tvinges til arbeide, som for dem der frivilligen søge det.”³

I følge Bech var det helt fra anstaltens begynnelse slått fast at det fantes to typer fattige: De som burde tvinges til å arbeide og de som frivillig søkte arbeid. Begge disse typene skulle ha plass på den nye arbeidsanstalten. Tanken om at det fantes noen fattige som burde tvinges til å arbeide, tyder på en moralsk oppfattelse om at fattigdom kunne være et resultat av latskap. Anstalten startet som et filantropisk prosjekt der privat personer skulle hjelpe de mindre heldige i samfunnet. Dette er i tråd med resten av landets utvikling, som i følge Anne-Lise Seip opplevde en ideologisk bevegelse bort fra offentlig ansvar i første del av det 19 århundret.⁴ Dette bringer med en gang fram tvil om Arne Omsteds påståtte frivillige arbeidsanstalt eksisterte. Omsted tar selv opp spørsmålet. Han konkluderer med at ettersom anstalten ikke før i 1819 ga inntrykk av å ha planer om å skulle ha fastboende innsatte, var det ikke opprinnelig tenkt at anstalten skulle fungere som en tvangsarbeidsanstalt.⁵ Mangelsgården ble kjøpt opp samme år som stiftelsens opprettelse, men det skulle gå hele ti år før lokalene i 1819 var klar til å tas i bruk som den arbeidsanstalten den var tiltenkt å være.

Det ble utarbeidet en ny plan for anstaltens virksomhet i 1840. Paragraf 2 av denne planen forteller hvem som skulle ha adgang til opphold i anstalten (se vedlegg nr 1). Som vi ser i vedlegget var det nå svært mange grupper som skulle ha opphold i anstalten: Husville, fordrukne, arbeidsløse eller arbeidsudyktige, barn som forsømme skolene, samt betlere, var noen av dem. Det er vanskelig å se hvem av disse gruppene som burde tvinges til å arbeide. Etter kommunens mening i 1886, reflekterte ikke planen ovenfor realiteten til anstalten:

Efter planene af 1840 og 1865 er arbeidsanstalten vistnok fremdeles beregnet ogsaa på frivillige arbeidere, men da er bl. A. af mangel paa plands ikke er eller har været andledning til afsondring mellom de frivillige Arbejdere og tvangslemmerne, vil det allerede heraf indsees, at der ikke vel har kunnet blive nogen søgning til anstalten av frivillige lemmer⁶

³ Arne Omsted. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling*. s 13

⁴ Seip, Anne-Lise. *Sosialhjelpstaten blir til: Norsk sosialpolitikk 1740-1920*. 2. utgave. (Norge: Gyldendal Norske Forlag, 1994). s 12

⁵ Arne Omsted. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling*. s 13-14

⁶ *Femtiars-beretning om christinia kommune 1837- 1886*. s 380

I følge kommunen var det allerede i 1840 ikke plass til at anstalten skulle huse frivillige arbeidere. Dette er hele 5 år før innføringen av de nye fattiglovene. Skal vi tro kommunen var det altså andre faktorer enn lovgiving som hadde ført til overgangen fra en arbeidsanstalt for frivillige til en tvangsarbeidsanstalt.

Kommunens argument om plassmangel kan vi finne grunnlag for i det faktum at anstalten valgte å bygge ut. I 1833 sto en ny fabrikkbygging ferdig. Denne byggingen besto av verksteder, felleskjøkken og sovesaler.⁷ Det at anstalten valgte å bygge ut er mest sannsynlig et tegn på økning i anstaltens befolkning og at det dermed ble behov for større plass. Skal vi tro kommunen ble ikke plassbehovet møtt, tross for utbyggingen. Tukthuset (på motsatt side i Storgata) forandrer sakte sin rolle til å bli et sted for de rent kriminelle. Denne utviklingen blir slått fast i den nye straffeloven av 1842. Dermed faller en hel rekke mennesker som tidligere hadde sitt oppholdssted på tukthuset utenfor og trenger et nytt oppholdssted. Dette oppholdsstedet ser ut til å ha blitt arbeidsanstalten. Fra 1840 ble det innført offentlig visitasjon av prostituerte i Kristiania, og tvangsarbeid for de som ikke møtte til visitasjon.⁸ Både forandringer i tukthuset og innføring av visitasjon av prostituerte førte til nye oppgaver for anstalten, og dette kan forklare hvorfor behovet for plass (selv ikke etter utbyggingen) ble dekket.

Man ser at det er god grunn til å tvile på Arne Omsteds påstand både om en overgang (fordi anstalten helt fra starten var beregnet på tvangsarbeidere) og om at det var innføringen av fattigloven av 1845 som førte til overgangen (kommunen peker på plassmangel og mener at overgangen til en fullstendig tvangsarbeidsanstalt har skjedd allerede innen anstaltens nye plan av 1840).

Hvem er de frivillige og hvem er de tvungede?

Jeg sa innledningsvis at jeg for å vite om det har skjedd en overgang er nødt til å vite hvem som ble kategorisert som de frivillige arbeiderne og tvungede arbeiderne. En måte å finne ut av dette på er å se på hvordan de fattige ble anbrakt til anstalten. Det er sannsynlig at det ble gjort et skille mellom hvordan de som var i anstalten frivillig og de som var der under tvang ble anbrakt til anstalten. For å svare på dette har jeg telt hva som står oppført under rubrikken ”under hvis ordre” i anstaltens individlister for årene 1843 og 1847.

⁷ Wenche Blomberg. *Prinds Christian Augusts Minde- historie og visjoner om de fattiges kvartal*. (Utgitt av prindsens venner. Trykk: Benjamin Sats og Trykk DA. Oslo 2006). s 9

⁸ Aina Schøitz. *Prostitusjon og samfunn i 1870- og 1880 åras Kristiania*. I: *Mennesker i Kristiania: Sosialhistorisk søkelys på 1800-tallet*. Red: Myhre. J.E. (Norge: Universitetsforlaget, 1979). s 72

Tabell 1: Under hvis ordre innsatt i anstalten i 1843**⁹

Under hvis ordre	Antall	Prosent
Politiets ordre	284	81,84%
Fattigkomisjonens bestemmelser*	48	13,83%
Fattigforstander	1	0,29%
Absentasjon	1	0,29%
Fra sykehuset	4	1,15%
Ukjent	9	2,59%

*3 av disse er der under en såkalt Julikommisjons bestemmelser, jeg har ikke kunne finne ut hva denne kommisjonen var.

** Denne tabellen inneholder 347 personer, hvilket er 2 personer for mye hvis vi skal tro det oppførte antallet i protokollen på 345 personer. Dette kan skyldes en telle feil fra min side, eller en tellefeil fra den som skrev protokollen. Prosenttallene er regnet ut som om det var 347 personer i anstalten det året. Dette endrer ikke signifikant resultatet.

Tabell 2: Under hvis ordre innsatt i anstalten i 1847*¹⁰

Under hvis ordre	Antall	Prosent
Politiets ordre	473	82,12%
Rettsdommer**	12	2,08%
Fogd***	10	1,74%
Fattigkommisjonen****	73	12,67%
Absentasjon	1	0,17%
Rigsforstander	2	0,35%
Sykehus	1	0,17%
Uleselig	4	0,69%

*denne tabellen inneholder 576 personer, hvilket er 4 personer for lite hvis vi skal tro det oppførte tallet i protokollen på 580 personer. Dette kan skyldes en telle feil fra min side, eller en tellefeil fra den som skrev protokollen. Prosenttallene er regnet ut etter det tallet jeg kom fram til, altså 576. dette endrer ikke signifikant resultatet.

**denne kategorien inneholder både politiretsdommer og en høyesterettsdom

***denne kategorien inneholder både fattigfogden og byfogden

**** denne kategorien inneholder både fattigcomissionen, fattig forstandere og Stabels ordre. Det er en Stabel som var fattigforstander i denne perioden.

Ved å gjøre dette kan man se om det skjedde en forandring i anbringelsesmåte etter innføringen av fattigloven av 1845. Av tabellene ser man at det i begge årene er rundt 80% som er der under politiets ordre. Altså er det ikke skjedd noen endring etter innføringen av fattigloven på dette området. Hvis Omsteds påstand om at det var et overtall av frivillige arbeidere før innføringen av fattigloven i 1845 stemmer, så vil det si (ettersom at tabellen viser at 82% av anstaltens befolkning var der under politiets ordre i 1843) at en stor andel av de frivillige arbeiderne var i anstalten under politiets ordre. Det ble altså ikke skilt på de

⁹ Oslo byarkiv. Arkiv nr A-10335: Prinds Christian Augusts Minde, sindsykeasyl og arbeidsanstalt. *Individliste 1834-1847*

¹⁰ Oslo byarkiv. *Individliste 1834-1847*

frivillige og tvungede arbeiderne når det kom til anbringelses måte. Jeg har ikke klart å kartlegge hvordan anbringelsen til arbeidsanstalten foregikk. I Kristiania politis historie fra 1624 til 1885, ser man at det i 1844 hadde blitt ansatt en politiassistent, ”der dog fornemmelig anvendtes i fattigvæsenets tjeneste”.¹¹ Av dette ser man at fattigdomsproblemer er et sentralt anliggende for politiet på denne tiden. I fattigloven av 1845 kommer det fram at politiet har myndighet til å innsette i arbeidsanstalt de som er tatt i betleri, ørkesløshet eller drukkenskap. (se vedlegg nr 2). I paragraf 37 står det at de fattige som kan arbeide, men ikke nok til å forsørge sine familier av fattigkommisjonen kan sendes til arbeidsanstalt, men ingenting om politiets rolle i anbringelsen av disse (frivillige arbeidere).

Neste steg blir å undersøke hvem som i følge Omsted tilhører innunder kategorien frivillige arbeidere. Dette blir tydelig av å se på Omsteds undersøkelse av anstaltens befolkning i 1845. (se vedlegg nr 3). Omsted konkluderer fra dette at: ”Av de i 1845 innsatte kan saaledes ihvertfald ikke mer end vel tredieparten betegnes som egentlige tvangsarbeidere.”¹² Av denne konklusjonen ser vi altså at Omsted kun regner de som er innsatt for betleri, løsgjengeri, drukkenskap eller ”de forskjelligste grunde” som innlagt under tvang. Alle de hjelpeløse, arbeidsløse, husvilde, o. l, er der frivillig. Vi vet nå hvordan Omsted kategoriserer de frivillige og de tvungede. Vi vet også at Omsted legger utskiftning av anstaltens befolkning fra den ene kategorien (frivillige) til den andre kategorien (tvungede) som grunnlag for overgangen fra et arbeidshus for frivillige til et arbeidshus for tvungede arbeidere.

Fattiglovene av 1845

Arne Omsted påstår at det at anstalten har skiftet karakter skyldes utvilsomt—eller i hvert fall delvis—at anstalten har vært tillatt benyttet til innsettelse av personer som ble dømt etter fattiglovene av 20. september 1845 paragraf 44 og 45 og fattiglovene av 1863 paragraf 59 til 61 i byene og 74 til 77 for landet.¹³ Som jeg sa innledningsvis bør forandringer kunne spores allerede etter innføringen av fattiglovene av 1845. Anne-Lise Seip skriver i boken: *Sosialhjelpstaten blir til, norsk sosialpolitikk 1740-1920*, at resultatet av fattiglovene av 1845 ble en befestning av det kommunalistiske prinsipp i fattigforsørgelsen, altså: Staten fikk et helt marginalt ansvar. Redningsanstalter og tvangsarbeidshus måtte reises av kommunene og det økonomiske ansvaret ble lagt først på nærmiljøet: Barn, foreldre, arbeidsgiver, dernest på

¹¹ Paul Holmsen. *Udsigt over Kristiania Politis historie, 1624- 1885, og den gjeldende politilovgivning* (J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, Kristiania 1885). s 4-5

¹² Arne Omsted. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling.* s 15

¹³ Arne Omsted. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk. Fremstilling.* s 15

nærsamfunnet: Kommunen. Fattigkommissjonen fikk stor frihet til å beslutte hvordan den ville ordne forsørgelsen. Dette gikk ut over forslag om å sikre de fattiges rettigheter. Lempingene i betlerilovgivningen, slik de var foreslått i utkast, ble ikke gjort, men den filantropiske inspirerte organisering med tilsynsmenn og, hvor det trengtes, lønnete fattigforstandere, ble imidlertid vedtatt stort sett uendret. Anne- Lise Seip konkluderer med å si: ”Den første norske fattigloven brakte nok orden og uniformitet i det ytre. Men fattigvesenets indre organisasjon var som før avhengig av kommunens ressurser og etablerte praksis.”¹⁴ Jeg gjennomførte min egen undersøkelse av grunnene til innsettelse i 1847, for å undersøke om fattigloven av 1845 førte til noen endring i anstaltens befolkning.

Tabell 3: Hvorfor innkommet i 1847*¹⁵

Hvorfor indkommen	Antall	Prosent
Fattiglov § 45	355	61,95%
Fattiglov § 37	53	9,25%
Fattiglov § 44	25	4,36%
Betleri **		
Eget forlangende	63	10,99%
Hjelpesløs	8	1,39%
Midlertidig	3	0,52%
Rigshospitalet	1	0,17%
Uleselig	31	5,41%
Ikke oppgitt	34	5,93%

* Denne tabellen inneholder 573 personer, hvilket er 7 personer for lite hvis vi skal tro det oppførte tallet i protokollen på 580 personer. Dette kan skyldes en telle feil fra min side, eller en tellefeil fra den som skrev protokollen. Prosenttallene er regnet ut etter det tallet jeg kom fram til, altså 573. Dette endrer ikke signifikant resultatet.

** Her var personene oppført forskjellig, noen bare under paragraf, andre under betleri og noen under begge.

Ettersom loven ikke ble vedtatt før 20. september 1845, kan ikke Omsted ha merket noen virkninger av den i hans undersøkelse. Derimot bør anstalten ha begynt å merke virkninger innen 1847. Det ser ut til at dette stemmer ettersom 62% av anstaltens befolkning er der etter § 45 og 4,4% av befolkningen er der etter §44.(se vedlegg nr 4). Altså er 66,3% av anstaltens befolkning inne under det Omsted (se vedlegg nr 3) har definert som tvungede arbeidere. Uansett om vi slår alle de andre kategoriene til sammen og antar at de er frivillige arbeidere har vi kun 33,7%. Over halvparten av anstaltens befolkning er der under tvang i 1847. Den brå omleggingen av virksomhet som undersøkelsen min viser, kan skyldes en endring i protokollføringen. Det er mange faktorer som peker på at dette kan ha vært tilfellet: Det er ikke tidligere i protokollen blitt ført inn lovparagrafer, bortsett fra noen unntak i 1846.

¹⁴ Anne-Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til: Norsk sosialpolitikk 1740-1920*. s 63

¹⁵ Oslo byarkiv. *Individliste 1834-1847*

Personene som søkte seg til anstalten blir i 1847 oppført under grunnen: Eget forlangende istedenfor de mange, forskjellige grunnene¹⁶ som vi kan finne i Arne Omsteds undersøkelse. Det har også vært en endring i ledelse, da Henning J. K. Klouman tar over som forstander den 7. mai 1847. Hvor mye av forandringen som skyldes endringer i protokollføringen og hvor mye som skyldes lovendringen kan bare spekuleres i.

For anstalten var den viktigste forskjellen fra før og etter den nye fattigloven at dette var den første lovbestemmelsen som tillot tvungen anbringelse av løsgjengere og betlere i anstalten. Vi vet fra før ved å se på anstaltens egne plan fra 1840 (se vedlegg nr 1) paragraf E at personer som blir tatt i betleri (altså tigging) kan av politiet innsettes i anstalten. Bare ved å se på uttalelsene som vi har diskutert tidligere som påpeker at både tvungne og frivillige arbeidere skal ha opphold i anstalten kan vi si at: Det sannsynligvis var slik at fattigloven bekreftet en allerede eksisterende virksomhet og tillot denne virksomheten å fortsette, og øke i omfang.

Lokale forklaringer

Det virker ikke som at innføringen av fattigloven i 1845 gir en fullstendig forklaring av årsakene til overgangen. Dermed kan det være nyttig å se på andre mulige forklaringer. Anne-Lise Seip påpeker at kommunen fortsatte å ha stor handlefrihet etter innføringen av fattigloven. Det kan være interessant å undersøke hva som skjedde i Kristiania kommune i perioden.

I perioden det er snakk om gjennomgikk Kristiania by en enorm vekst i både areal og befolkning. I årene mellom 1814 til 1870 går Kristiania over fra å være en småby til å bli en hovedstad som var sentrum for kommunikasjon og oppmerksomhet. Ser vi på økning i folketall ser vi at Kristiania går fra i 1815 ha 11 000 innbyggere til å ha 29 000 i 1850. Dette tilsvarer en økning på 164 % tar vi med forstedene får vi en økning på 171 %.¹⁷ Etter 1850 skjer enda en eksplosiv vekstperiode og innen 1880-tallet hadde befolkningen økt til 119 000.¹⁸ Dette tallet viser bare noe av antallet mennesker som var innom Kristiania i denne perioden, da det ikke regner med alle de som flyttet inn og ut av byen i samme periode. Da skribenten og bergenseren Dieterichson kom fra Stockholm til Kristiania i 1875 skal han ha sagt at: ”Byens myndigheter styrte utviklingen like lite som tafatte foreldre en opprørslysten

¹⁶ Hjelpesløse, arbeidsløse, husville og ”av de forskjelligste grunde” som: Sindsyke, syke, frugtsommelig, konfirmasjon, uten condition, osv.

¹⁷ Jan Eivind Myhre. *Oslo Bys historie bind 3: hovedstaden Christiania fra 1814 til 1900*. (Oslo: J.W.Cappdens Forlag A.S, 1990). s 33

¹⁸ Jan Eivind Myhre, *Oslo Bys historie bind 3: hovedstaden Christiania fra 1814 til 1900*. s 205

15-åring.”¹⁹ Byen hadde et rotete og uferdig preg, et preg som kan sies fortsatt tilhøre byen den dag i dag. Denne enorme veksten førte til et økt arbeidsmarked—men også en økning i både fattigdom og arbeidsledighet i Kristiania. Denne veksten i gruppen fattige har sannsynligvis aktualisert spørsmålet om hvem som hadde rett til hjelp og hvordan denne hjelpen skulle gis. Dette kan igjen ha ført til en radikalisering av tankene om de fattige som forbryterske og det er ikke umulig at denne store nøden også kan ha ført til en økning i antall forbrytelser i perioden. Problemet blir dermed ikke bare hvem som skal ha hjelp, men hvordan kontrollere disse massene. Hvem skulle straffes og hvilken straff var hensiktsmessig å påføre en så stor del av befolkningen. Det virker på meg som mer sannsynlig at denne økningen i fattigdomsproblemet, inspirerte dannelsen av fattiglovene av 1845 og bruken av arbeidsanstalten til tvangsinnsettelse av problematiske individer, enn at fattigloven kom før problemet oppsto.

En faktor som kan være interessant å merke seg i dette tilfellet kan være forholdet mellom stiftelsen Prinds Christian Augusts Minde, fattigkommisjonen og Kristiania kommune i perioden. I *Femtiars- Beretning om Christinia Kommune 1837- 1886*, blir det slått fast at: ”Arbeidsanstalten er fattigvæsenets Eiendom og staar som sådan under fattigkommissionens Administrasjon.”²⁰ Omsted tegner et mer komplekst bilde av forholdet mellom de tre enhetene. Han slår fast at eiendommen jo tilhørte fattigkommisjonen, men gjør et skarpt skille mellom stiftelsen og fattigkommisjonen, noe som ikke blir gjort i *Femtiars-Beretningen*. Han tegner en utvikling som forløper seg slik:

Så sent som i 1825 sees fattigkommissionen at hat klar bevisthet om at den ikke frit kunde disponere over stiftelsens eiendele[...] Men som det nedenfor skal påvises, ophørte fattigkommissionen efterhaanden at følge sig bunden av hensynet til stiftelsens ukrænkelighet og tillot sig at disponere over dens eiendom i de mest forskjelligartede øiemed, hvorav flere laa stiftelsens oppgave meget fjernt.²¹

Omsted understreker at fattigkommisjonen litt etter litt – etter først å ha fått innskrenket sin selvstendige stilling av fattigloven av 1845— lot stiftelsens bestyrelse gli ut av hendene. Dermed skjedde det snart at kommunestyret anså seg berettiget til uten innskrenkning å råde over stiftelsens eiendom. Av dette ser vi en overgang fra en selvstendig stilling som stiftelse til å bli styrt av kommunen. Passer denne overgangen sammen med overgangen fra en frivillig arbeidsanstalt til en tvangsarbeidsanstalt?

Det er mulig at kommunen presset anstalten på grunn av deres desperate behov for å ha enda en straffeinstitusjon tilgjengelig. I den tidsperioden som jeg har undersøkt (1843-1847) ser det ut til at straffesystemet i Kristiania er sprengt. Det nye botsfengselet sto ikke

¹⁹ Jan Eivind Myhre, *Oslo Bys historie bind 3: hovedstaden Christiania fra 1814 til 1900*. s 180

²⁰ *Femtiars- beretning om christinia kommune 1837- 1886*. s 382

²¹ Arne Omsted. *Prinds Christian Augusts Mind: En historisk Fremstilling*. s11

ferdig før i 1851 og før dette hadde kommunen (sammen med andre kommuner i området) ikke annet enn Akershus festning, tukthuset, noen politiarrester og arbeidsanstalten, tilgjengelig for å straffe en økende befolkning. Dette bringer oss tilbake til anstaltens plassproblem som jeg diskuterte i første avsnitt i oppgaven. Kommunens påsto i 1886 at arbeidsanstalten ikke hadde plass til frivillige arbeidere etter 1840. Det kan henge sammen med at anstalten skulle ha plass til de som måtte straffes. Økt kommunal kontroll kan ha betydd en raskere overgang til tvangsarbeidsanstalt. Ser vi på sitatet til Omsted om kommunen, virker det ikke som Omsted var særlig glad i kommunens overtakelse, han virker heller nostalgisk overfor stiftelsens opprinnelige oppgave.

Tilbake til frivillighets-spørsmålet

Arne Omsteds omtaltelse av: ”de mest forskjelligartede øiemed” som lå stiftelsens oppgave meget fjernt²², gjør det interessant å reflektere over hva en arbeidsanstalts oppgave egentlig var. I boken: *Bot, bedring eller brød*, sier Georges Midrè at:

Liberalismens sosialpolitiske innflytelse ser vi klart ved anstaltenes rolle i fattigpleien. Den endres i en mer repressiv retning. Arbeidshuset som et tilbud om arbeid ble tonet ned. Nå ble hovedvekten lagt på at anstaltene skulle være prøver på arbeidslysten til de fattige og på hvor alvorlig nøden var.²³

Midrè peker her (slik som Arne Omsted også gjør) på en overgang i en mer repressiv retning, men han ser denne i sammenheng med at utover 1830 og 1840 årene får de liberalistiske ideene innpass i Norge.²⁴ I følge liberalistisk sosialpolitisk teori kunne lett tilgjengelig offentlig hjelp ødelegge evnen til å klare seg gjennom vanskelige situasjoner.²⁵ Altså måtte man gjøre de offentlige tilbudene så vanskelig og uattraktive som mulig. At arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde fungerte på denne måten kan vi se av dette sitatet fra Arne Omsteds fortelling:

Et strengt indre politie og i den frygt denne stiftelse indjager som tvangarbeidsanstalt” gjør den til ”et haardere straffefengsel end tugt- og manufacturhuset, skjönt dog det motsatte burde vær tilfældet; men den udretter derfor ogsaa langt meere end dette til at avskaffe betlerie, løsgjængerie osv.²⁶

Stiftelsen ”indjager” som tvangsarbeidsanstalt altså til frykt og dette gjør anstalten mer vellykket i sin oppgave. I følge sitatet til Midrè ovenfor var arbeidsanstaltens oppgave å prøve ut de fattiges arbeidslyst. De som valgte å ta inn på arbeidsanstalten tiltross for dets uattraktivitet beviste at de var verdige hjelp. Den som avsto mistet retten til bidrag fra

²² Arne Omsted. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk Fremstilling*. s11

²³ Georges Midrè. *Bot, bedring eller brød?: Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til folketrygden*.(Oslo: Universitetsforlaget, 2 oppl. 1992)s.98

²⁴ Georges Midrè. *Bot, bedring eller brød?.* s 91

²⁵ Georges Midrè. *Bot, bedring eller brød?.* s 92

²⁶ Arne Omsted. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling*. s27

fattigkassa.²⁷ Det virker for meg som at de fattige hadde to alternativer, og ingen av dem kan i realiteten anses som frivillig. Omsteds kategorisering av de frivillige, ser altså ut til å kunne betviles.

Midrè peker på at det var en tro på at arbeidsanstalten kunne være et eget middel til avgrensning og disiplinering, (med avgrensning mener Midrè: ”Sosiale ordninger som kategoriserer anmodninger om offentlig hjelp som legitime vs. Illegitime”²⁸). Espen Schaaning fokuserer på anstaltens plass i forsøket på å forbedre mennesker i institusjon, i sin bok: *Menneskelaboratoriet*.²⁹ Begrunnelser for begge disse synspunktene kan vi finne i Prinds Christian Augusts Mindes håndtering av distinksjonen mellom de frivillige og tvungede arbeiderne.

Diskusjonen om hvordan håndtere de frivillige arbeiderne blir tatt opp flere ganger. I *Aktstykkene til Kristiania kommune mellom 1838- 1843* finner vi mange henvendelser fra anstalten til kommunen. En av de mest slående er et brev der anstalten spurte fattigkommisjonen om understøttelse til å ansette en oppsynskone. (se vedlegg nr 4). I dette brevet blir ansettelsen av en oppsynskone begrunnet med behovet for adskillelse av menn og kvinner og tilstrekkelig tilsyn slik at tvangslemmene ikke har mulighet til å bedrive dovenskap. Frykten er at anstalten kun skal fremstå som et oppholdssted ikke som en disiplinerende virksomhet. Bare i dette brevet kan vi kjenne igjen tanken om å være et middel til disiplinering, avgrensning og ønsket om å forbedre mennesker i institusjon. Ved å adskille personene fra hverandre unngikk man moralsk smitte mellom fordervede individer og kanskje ikke like fordervede individer. Det var mulig å forbedre de individer som ikke hadde blitt påvirket av den dårlige moralen. Adskillelse og kategorisering av fangene, var viktig for å kunne behandle fangene korrekt, slik at man fikk den ønskede forbedring.

Jeg nevner ovenfor at Omsteds kategorisering av de frivillige arbeiderne ikke er uproblematisk. Dette ser vi da Prindsens forstander Henning J. K. Klouman den 10. april 1855 uttaler – om kjøpmann Schreiner sitt forslag om egne lokaler for frivillige arbeidere– at disse måtte ligge et annet sted en Prindsen. Klouman begrunner dette med at det ikke er lett å skille mellom hvem som er frivillige og hvem som er tvungede arbeidere, da den samme personen ofte kunne inngå under begge kategorier.(se vedlegg nr.5) Klouman viste at disse to gruppene egentlig kunne bestå av de samme personene som inngikk i den samme moralsk fordervede gruppen. Muligheten for å holde de frivillige adskilt fra de tvungede var altså ikke til stede,

²⁷ Georges Midrè. *Bot, bedring eller brød?*. s 97

²⁸ Georges Midrè. *Bot, bedring eller brød?*. s 19

²⁹ Espen Schanning. *Menneskelaboratoriet: Botsfengselets historie*. (Norge: Scandinavian Academic Press/ Spartacus Forlag, 2007) s 28

hvis ikke en helt ny anstalt bygges på et annet sted enn Prindsen. For Omsted var Kloumans uttalelse et bevis på anstaltens overgang.³⁰ For meg betyr den en enda sterkere forvirring rundt hvem kategorien frivillige inneholdt. I da jeg undersøkte individlistene for 1847 sto 11% som der etter eget forlangende, uten noen videre informasjon om årsak. Dette gjør det umulig å vite om forholdene 1847 var slik som forstander Klouman beskriver dem i 1855, (selv om dette virker sannsynlig ettersom Klouman baserer sine uttalelser på sine erfaringer som forstander i perioden 1847 til 1876).

Omsted tar innholdet i kategorien frivillige for gitt, tross for de kategoriseringsproblemer som helt tydelig er tilstede. Gjennom hele oppgaven har jeg gitt bevis på at de frivilliges situasjon kanskje ikke i realiteten etterlot dem med mange valgalternativer annet enn et opphold på anstalten. Denne påstanden kan mest sannsynlig bekreftes gjennom en undersøkelse av hvordan de frivillige ble anbrakt til anstalten slik jeg også nevner i avsnittet: Hvem er de frivillige og hvem er de tvungede. En nyere forklaring på anstaltens overgang kan finnes i Midrès poengtering av endringer i synet på hva som er anstaltens oppgave.

Konklusjon

I denne oppgaven har jeg bevist at påstanden fra Arne Omsted (om at overgangen skjedde på grunn av innføringen av fattiglovene i 1845), ikke er hovedgrunnen til overgangen. Jeg har vist at det er mulig å legge andre forklaringer til grunn for overgangen; lokale forhold (som: befolkningsvekst, økt kommunal kontroll og økt straffebehov) eller endringer i synet på hva som er anstaltens oppgave (Midrè).

Omsteds påstand om at det har skjedd en overgang har blitt bekreftet fra flere hold i oppgaven; i tillegg til min egen undersøkelse. Det er hvordan, hvorfor og når denne overgangen har skjedd som er under tvil. For å svare på dette trengs mer forskning. Bare gjennom denne oppgaven har vi sett behovet for: undersøkelser som bringer klarhet i spørsmålet om frivillighet (for eksempel: anbringelsesmåte), tanker om de fattige og mer forskning på anstaltens befolkning.

³⁰ Arne Omsted. *Prinds Christian Augusts Mind: En historisk Fremstilling* s 16

Litteraturliste og kilder

Litteratur

Midrè, Georges. *Bot, bedring eller brød?: Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til folketrygden*. Oslo: Universitetsforlaget, 2 opplag. 1992

Myhre, Jan Eivind. *Oslo Bys historie bind 3: hovedstaden Christiania fra 1814 til 1900*. Oslo: J.W.Cappdens Forlag A.S, 1990

Schøitz, Aina. *Prostitusjon og samfunn i 1870- og 1880 åras Kristiania. I Mennesker i Kristiania: Sosialhistorisk søkelys på 1800-tallet*. Red: Myhre. J.E. Norge: Universitetsforlaget, 1979

Schanning, Espen. *Menneskelaboratoriet: Botsfengselets historie*. Norge: Scandinavian Academic Press/ Spartacus Forlag, 2007

Seip, Anne-Lise. *Sosialhjelpstaten blir til: Norsk sosialpolitikk 1740-1920*. 2. utgave. Norge: Gyldendal Norske Forlag, 1994

Trykte kilder

Blomberg, Wenche. *Prinds Christian Augusts Minde- historie og visjoner om de fattiges kvartal*. Utgitt av prindsens venner. Trykk: Benjamin Sats og Trykk DA. Oslo 2006

Faksimileutgave av fattigloven av 1845 for kjøbstædene
<http://www.hist.uib.no/krim/fattig/>

Femtiars-beretning om Christiania kommune for årene 1837-1886. J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, Kristiania 1892

Holmsen, Paul. *Udsigt over Kristiania Politis historie, 1624- 1885, og den gjeldende politilovgivning*. J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, Kristiania 1885

Kommunale Aktstykker, *Kristiania kommune forhandlinger I*, 1838-1843. sak nr 2 indkaldelsen af august 1842

Omsted, Arne. Bystyre dokument nr.15. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling*. Kristiania 1911

Utrykte kilder

Oslo byarkiv

Arkiv nr A-10335: Prinds Christian Augusts Minde, sidsykeasyl og arbeidsanstalt.
Individliste 1834-1847

Vedlegg

Vedlegg 1:

Retningslinjer fra 1840 paragraf 2³¹

- A) Personer, der antræffes i saa hjælpeløs Tilstand (saasom husvilde, fordrukne, uden de nødvendigste Klæder og deslige), at de ikke selv kunne forskaffe sig det Fornødne til Livets Ophold, og som enten er arbeidsføre, eller dog ikke antages at være ganske udygtige til alt Slags Arbeide.
- B) Personer, der melde sig for fattigkommissionen eller fattigforstanderne som arbejdsløse eller udygtige til Arbeide, og anholde om Undersøttelse af Fattigkassen, men som Commissionen eller Forstanderen ikke tror der er Grund til at understøtte paa anden Maade end ved at tilstaa dem Arbeide i Arbeidshuset.
- C) Mænd eller Qvinder, hvis Børn Fattigvæsenet har været nødt til at antage til forsørgelse, fordi de selv ikke drage forsvarlig Omsorg for dem, naar saadanne ikke erlægge det dem pålagte Bidrag til Fosterlønnen, saavel som drikfældige eller ryggesløse Mænd eller Qvinder, hvis Ægtefæller Fattigvæsenet har været nødt til at antage til Understøttelse, eller som naar de af Ægtefællen eller Politiet anklages, heller vælge midlertidig at indsættes i Arbeidsanstalten end at tiltales for Retten.
- D) Børn i den skolepligtige Alder, som forsømme Skolerne, og som deres Forældre ikke see sig i stand til at holde i Ave, saavel som Børn der ere over den Alder, i hvilken de efter Anordningene burde været confirmerede, men som formedelst forsømt Skolegang ikke have kunnet antages til Confirmation.
- E) Personer, som antræffes betlende, og som af Politiet indsættes i Arbeidshuset, indtil det kan blive afgjort, om Tiltale mod dem skal finde Sted, eller hvorledes med dem skal forholdes.

Vedlegg nr 2:

Fattigloven for kjøpstæderne i 1845, paragraf 37, 44 og 45³²

37: De til tredie Classe (de som kan arbeide, men ikke tilstrekkelig til å forsørge familien § 34) henhørende understøttes med det fornødne Tilskud ti deres nødtørstige Underholdning. Understøttelsen bør saavidt muligt skee i Naturalbidrag, og kan hvord det ansees hensigtsmæssigt, ydes som Betaling for Arbeide, enten i Fattigarbeidshuse eller paa anden Maade efter Fattigcommissionens Foranstaltning.

44: De, som gjøre seg skyldige i Betleri, funne, hvor tvangsarbeidshuse haves, og når omstendighetene forøvrigt tillate det, inddømmes i disse, første gang i 2 måneder, annen gang i 4 måneder, og således for hver gang, de gjør seg skyldige i betleri, med et tilleg av 2 måneder intil 1 år. Hvor sådan indømmelse i arbeidshuset ikke kan finde sted straffes de med fengsel på vann og brød, første gang i 3-7 dager, annen gang i 5-10 dager, og siden for hver gang i 8-15 dager. Betlere, som vandre om fra sted til sted i flok og følge, belegges for Betleri med den dobbelte av den i denne paragraf fastsatte straf. Tvangsarbeidshus kunne ikke anvendes til inddømmelse av betlere, med mindre samtykke dertil erverves av vedkommende bestyrelse. Efter overenskomst med denne kunne også betlere fra fremmede distrikter indømmes i arbeidslivet. Sager angående betleri påkjendes ved politiet.

45: I de foregående paragraf omhandlede tvangsarbeidshus kunne med bestyrelsens samtykke ved politiets foranstaltning indsettes sådanne personer, der ere hengivne til ørkesløshed eller drukkenskap og ikke kunne lovlig ernære sig. Ingen sådanne personer kunne av politiet innsettes på lengre tid en 6 måneder; hvorhos det tidligere er oveladt til arbeidhusets bestyrelse at løslate dem før den bestemte tid, når de ente godtgjøre, at adgang til lovlig næringsvei er åpnet for dem, eller bestyrelsen finder, at deres opførsel giver grundet håp om forbedring. For så vidt som løsgjengere ikke ifølge forestående bestemmelser indsettes i tvangsarbeidshuse, blive de efter tiltale ved politiet at straffe med fengsel, hvorimod alle eldre bestemmelser om straf for løsgjengeri og retterfangsmåten i sager desangående bortfalde.

³¹ Arne Omsted: *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling.* s 14

³² Faksimile utgave av fattigloven av 1845 for kjøpstæderne, www.hist.uib.no/krim/fattig. oversatt fra trykt gotisk av meg selv.

Vedlegg nr 3:

Arne Omsteds undersøkelse av anstaltens befolkning i 1845³³

Befolkningen besto i 1845 av 300 personer.

39 er tilbakeført til anstalten etter rømning, altså er det 261 nyinnkomne i 1845.

44 av disse er innsatt etter fattigkommissjonens ordre

217 er innsatt av politiet:

73 stykk innbrakt som: hjelpeløse, arbeidsløse, husvilde eller etter eget ønske.

26 stykk ”av de forskjelligste grunde”: 2 som sindssyke, 3 som syke, 1 som frugtsommelig, 1 etter mandens forlangende, 1 etter morens forlangende, 1 for ikke at ha betalt sin gjæld til stiftelsen, 5 for at forbrede til konfirmation, 1 fordi hun var uten condition, for 11 stykker er ingen grund angitt til indsættelsen.

118 stykk er 3 innsatt for betleri, 41 for løsgjengeri, 50 for drukkenskap,

24 stykk ”av de forskjelligste grunde”, såsom vrangvillighet i tjenesten, bortløpen fra læremester, dårlig forsørgelse av sine barn, nattesværmeri, uordentlig liv, unndelelse av at møte til visitation, voldsomhet og grovhet mot politi eller fattigforstander, slagsmål, oppgivelse av falsk navn for politiet, horehushold, for ei at ha forføiet sig du af byen osv.

Vedlegg nr 4:

Brev fra anstalten til fattig kommisjonen angående ansettelse av oppsynskone³⁴

Fra stiftelsen Christian Augusts Minde

Ifølge den ærede commissions ordre af 31te f.M. er det jeg tillader mig at fremsætte min betænkning om bibeholdelsen af en opsynskone i arbeidsanstalten.

Det er bekjendt, at de i arbeidsanstalten indsatte tvangslemmer ere uordentlige og mangler Villie til at arbeide, ja, paa enkelte nær, endog tyvagtige. Dette kan kun forebygges ved et aarvaagent og hiint fremtvinges ved et strængt tilsyn. Er Tilsynet utilstrækkeligt og derhos ogsaa udueligt, da har tvangslemmerne Adgang til at fremture i sin Dovenskab og gjøre slet Arbeide, og Følgen deraf bliver, at han hellere vælger Arbeidsanstalten til sit fremtidige Opholdssted, end som fri Mand at arbeide for sit Utkomme. Skal den nødvendige Orden nogenlunde overholdes, er det aldeles nødvendig at afsondre begge kjønn fra hverandre saameget som Lokaliteten tilsteder det, og det kan vist ikke nægtes at en Opsynskone, der har kyndighed i de Tvangsqvinderne paalagte Arbeider, er bedre skikket til at paase og undervise i disse end en Mandsperson.

For de i Stiftelsen indsatte Børn, som det i Særdeleshed maa være magtpaaliggende at fremtvinge Orden og Reenlighed hos, der er en mægtig Spore til Moralitets Forbedring, vil det være nødvendig at have en Opsynskone; thi hun vil, naar hun dertil er skikket, bedre undervise og pleie dem end en vagtmester.

Sluttelig vil jeg ikke lade ubemerket, at Fabrikmesteren har forliden Routine i Fabrikvæsenet til selv at ordne og forbedre Tilvirkningen af Fabrikantene, hvori den nu temporair ansatte Opsynskone har større Færdighet. Jeg tillader mig derfor at anholde hos den ærede Commission om, at udvirke bevilget den til en Opsynskone i Stiftelsen fornødne Løn, som foruden fri Bolig og Brænde syntes passende ansat til 150 Spd. aarlig.

Christiania den 11te Januar 1842

Til Christiania Fattigcommission
Ærbødigst Østhagen

³³ Arne Omsted: *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling* s 15

³⁴ Kommunale Aktstykker, *Kristiania kommune forhandlinger 1, 1838-1843*. sak nr 2. indkaldelsen af august 1842

Vedlegg nr 5:

Klouman uttalelse om opprettelse av egne lokaler for frivillige arbeidere³⁵

Gjennomførelsen at en saadan Klassifikasjon vilde desuden komme til at møde ikke saa ganske faa Vanskeligheder, thi det hænder meget hyppig, at Drukkenbolte, Løsgjængere og Andre, der om Vinteren indsættes ved Politiet i et Par Maaneder i Henhold til Fattiglovens paragraf 45 altså som Tvangslemmer, selv indmelde sig som hjælpeløse, nogle faa dage efter et de ere løsladte, enten fordi de paa Grund af Aastiden finder sig bedre tjente med at være i Arbeidsanstalten endnu en Tid, eller ogsaa fordi de ikke vil forlade den eller den gode Ven og Kammerat, som ikke endnu slipper du før om nogle Uger. Fremdeles hænder det oftere, at Forbryderne, der om Høsten og Vinteren utgaar af Strafanstalterne, saavelsom offentlige Fruentimmer, naar deres Helbred er nedbrudt, frivillig indkommer, og alle disse forlade igjen Anstalten om Vaaren, eller naar de ere nogenledes restituerede, for paany at fortsætte sit tilvante Liv. Saadanne kunde umulig blive at optage i Afdelingen for Hjælpeløse; men disse vil efter min Mening fremdeles som hidtil, paa faa Undtagelser nær komme til at udgjøre den største Del af de Individer, der indkomme frivillig i Mangelsgaarden.

³⁵ Arne Omsted: *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling.* s16-17